

Potrošnja za potrebe narodne odbrane

1. Pojam potrošnje

Da bi se potrošnja za potrebe narodne odbrane mogla potpunije sagledati potrebno je prethodno izložiti opšte pojmove o potrošnji.

Razvitkom proizvodnih snaga pojedini momenti društvene proizvodnje (proizvodnja u užem smislu, raspodela, razmena i potrošnja) dobijaju karakter posebnih, na izgled nezavisnih, društvenih funkcija. Ako potrošnju posmatramo kao jedan moment društvene proizvodnje, što ona u suštini i jeste, onda uočavamo da sa porastom proizvodnje i materijalnih dobara (što je rezultat razvitka proizvodnih snaga), i potrošnja dobija izvesnu samostalnost. Uvećanom proizvodnjom omogućava se stvaranje rezervi proizvoda, čime se akt proizvodnje i akt potrošnje vremenski razdvajaju.

Potrošnja, u stvari, predstavlja upotrebu prirodnih i proizvedenih materijalnih dobara i usluga radi zadovoljenja određenih potreba. Njene osnovne pretpostavke, koje moraju biti ispunjene, jesu postojanje potreba i dobara kojima se te potrebe zadovoljavaju. Potrebe predstavljaju zahteve za materijalnim dobrima i uslugama, a materijalna dobra i usluge u potrošnji postaju predmet zadovoljenja potreba.

2. Oblici potrošnje

Različite potrebe uslovljavaju pojavu različitih oblika potrošnje. Prema ekonomskoj funkciji potrošnja može biti proizvodna i neproizvodna. Pod *proizvodnom potrošnjom* podrazumeva se upotre-

ba materijalnih činilaca proizvodnje radi stvaranja novih proizvoda. *Neproizvodna potrošnja* predstavlja upotrebu materijalnih dobara za zadovoljenje potreba, pri čemu se sredstva koja se upotrebljavaju tokom korišćenja trajno uništavaju, pa se zbog toga ova potrošnja naziva još i pravom potrošnjom.

S obzirom na subjekte, potrošnja može biti: lična, zajednička i opšta. Lična potrošnja predstavlja trošenje materijalnih dobara ili usluga, od strane pojedinca ili užih grupa ljudi koji su povezani rodbinskim ili drugim vezama (domaćinstva) radi podmirivanja individualnih potreba. *Zajednička ili kolektivna potrošnja* predstavlja trošenje materijalnih dobara ili usluga radi podmirivanja potreba širih društvenih grupa. *Opšta potrošnja*, koja se zbog širine zahvata naziva još i *društvena potrošnja*, predstavlja upotrebu materijalnih dobara ili usluga za zadovoljenje opštedruštvenih potreba u okviru šire društvene zajednice (područja ili regiona) ili u okviru zajednice kao celine.

Polazeći od raspodele društvenog proizvoda, o čemu je Marks govorio u »Kritici Gotskog programa«, opšta potrošnja obuhvata, pored onoga što je namenjeno zajedničkom zadovoljenju potreba (škole, zdravstvene ustanove itd.) i fondova za nesposobne za rad, još opšte i troškove upravljanja, koji se ne odnose na proizvodnju (uprava, sudstvo, narodna odbrana).

3. Pojam potrošnje za potrebe narodne odbrane

Na današnjem nivou razvijenosti društva, kada postoje klasni odnosi i na toj osnovi antagonističke protivurečnosti, postoji, i još dugo će postojati, mogućnosti ugrožavanja samostalnosti i teritorijalnog integriteta zemlje. Iz toga proističu potrebe za održavanjem i razvijanjem odbrambene snage društva. Zbog toga je i potrošnja za zadovoljenje potreba narodne odbrane nužna. Pod njom se podrazumeva upotreba materijalnih sredstava za izvršenje zadataka narodne odbrane.

S obzirom na to da za osnovu ima materijalne uslove društva, koji su zajednički za svaku potrošnju, potrošnja za potrebe narodne odbrane čini sastavni deo društvene potrošnje. Međutim, ona ima i svoje specifičnosti sadržane u sledećem: u posebnoj vrsti materijalnih dobara koje se upotrebljavaju za zadovoljenje potreba narodne odbrane; u posebnoj organizaciji koja obezbeđuje potrebnu količinu dobara; u specifičnim zahtevima sa posebnom pažnjom, jer odnosi u

toj društvenoj delatnosti ne zavise samo od materijalnih uslova i ekonomskih zakonitosti već, pretežno, od drugih činilaca. Zbog toga je potrebna veća svesna intervencija i organizovanje društva. Isto tako, obezbeđenje sredstava za potrebe narodne odbrane ne može se zasnivati samo na ekonomskom interesu pojedinih privrednih i drugih radnih organizacija već se mora regulisati i predvideti obaveznost proizvodnje određenih potrebnih proizvoda.

4. Uticaj specifičnosti zadataka narodne odbrane na prioritet ove potrošnje u ukupnoj društvenoj potrošnji

U svakom društvu postoji veliki broj različitih potreba. Kada se zahteva podmirivanje brojnih različitih potreba, uz ograničenu ukupnu količinu materijalnih dobara, normalno je i nužno da se te potrebe izabiraju i klasificiraju prema značaju koji imaju za život ljudi. Ima potreba u društvu koje imaju relativno mali značaj za život ljudi, pa se i ne moraju zadovoljiti, ili se ne moraju zadovoljiti potpuno, ili se njihovo zadovoljenje ne mora obaviti u određenom momentu već se to može odložiti za kasnije. Međutim, neke potrebe su takvog karaktera i takve društvene važnosti da ako se ne zadovolje dolazi u pitanje opstanak ljudi, njihove slobode i nezavisnosti, što znači, dolazi u pitanje opstanak društvene zajednice. Takav je slučaj sa zadovoljenjem potreba narodne odbrane. Zbog toga se te potrebe moraju zadovoljiti; ne mogu se zadovoljiti delimično već potpuno; njihovo zadovoljenje se ne može odlagati već se mora obaviti u određenom momentu.

Prema tome, razvrstavajući sve društvene potrebe u skalu potreba i određujući im prioritet njihovom zadovoljenju, potrebe narodne odbrane sigurno dobijaju visok stepen prioriteta, jer kao što za pojedinca prioritet ima potreba za hranom, tako za društvenu zajednicu (i pojedinca u njoj), zadovoljenje potreba narodne odbrane ima prioritetan značaj.

Prioritet u podmirivanju potreba narodne odbrane osobito dolazi do izražaja u uslovima neposredne opasnosti od agresije ili u ratnim uslovima, kada se nužno nameće prvenstvo u podmirivanju potreba narodne odbrane, dok sve ostale potrebe u tim uslovima dobijaju drugorazredni značaj. To uslovljava i izmene u strukturi potreba. Dok lične potrebe ostaju iste, ili se čak smanjuju, dotle potrebe odbrane rastu.

Kada je u pitanju davanje prioriteta zadovoljenju potreba narodne odbrane, u okviru zadovoljenja ukupnih društvenih potreba ili kada je u pitanju potrošnja za narodnu odbranu u ukupnoj društvenoj potrošnji, treba napomenuti da se taj prioritet ne može shvatiti kao neka privilegija već kao nužnost interesa društva u celini.

5. Činioci koji određuju obim i strukturu potrošnje za potrebe odbrane

Koliko će biti opterećenje nacionalnog dohotka izdvajanjem za potrebe narodne odbrane, zavisi od više činilaca. Mi ćemo pomenuti samo neke od njih.

Prvo, zavisi od međunarodne političke situacije, odnosno od stanja međunarodnih odnosa iz čega se može zaključiti postojanje ili nepostojanje veće ili manje opasnosti od agresije. Na osnovu tih zaključaka može se obavljati i obavlja se eventualna izmena u zahvatanju dela nacionalnog dohotka za podmirenje potreba narodne odbrane.

Drugo, zavisi od toga da li zemlja vodi agresivnu ili miroljubivu politiku. Svakako da zemlja koja vodi agresivnu politiku mora više izdvajati za vojne potrebe. Međutim, to ne znači da zemlja koja vodi miroljubivu politiku ne treba da izdvaja iz svog nacionalnog dohotka za zadovoljenje svojih potreba odbrane. Naprotiv, dokle god postoje zemlje sa agresivnom politikom, a one će još dugo postojati, zemlje sa miroljubivom politikom moraju odvajati izvestan deo svog nacionalnog dohotka za zadovoljenje potreba svoje odbrane.

Treće, zavisi od veličine nacionalnog dohotka. To znači da ukoliko je nacionalni dohodak veći, utoliko je veća i mogućnost podmirjenja svih društvenih potreba, pa i potreba narodne odbrane i obratno.

Mada promena uticaja ovih činilaca dovodi do promena u opterećenju nacionalnog dohotka sa izdvajanjima za podmirenje potreba narodne odbrane, treba reći da je neophodno da postoji, a uvek postoji, utvrđena i ustaljena politika razvoja narodne odbrane, pa samim tim i unapred utvrđena politika opterećenja nacionalnog dohotka izdvajanjima za podmirivanje potreba narodne odbrane. To zbog toga što se radi o izuzetno ozbiljnom pitanju koje se ne može prepustiti rešenjima koja zavise od trenutne situacije, tj. od slučaja do slučaja.

6. *Uticaj potrošnje za potrebe odbrane na društvenu reprodukciju*

U teoriji postoje različita shvatanja i tumačenja o uticaju potrošnje za potrebe odbrane na društvenu reprodukciju. Po jednom shvatanju potrošnja za potrebe narodne odbrane utiče pozitivno na tokove društvene proizvodnje i uslovljava ostvarivanje i obavljanje proširene reprodukcije,¹ a po drugom, potrošnja za potrebe odbrane negativno utiče na društvenu proizvodnju i uslovljava ostvarivanje i odvijanje umanjene društvene reprodukcije.²

Za razmatranje uticaja potrošnje za potrebe odbrane na društvenu reprodukciju može da posluži raspodela nacionalnog dohotka, pri čemu se može poći od raspodele nacionalnog dohotka na tri osnovne veličine: *akumulaciju, ličnu potrošnju i neproizvodnu potrošnju*. Ne-proizvodna potrošnja sadrži u sebi nekoliko grupa (prosveta, kultura, zdravstvo itd.) ali je za ovo razmatranje interesantna grupa koja predstavlja tzv. čistu neproizvodnu potrošnju tj. neproizvodnu potrošnju u pravom smislu, kakav je slučaj i sa potrošnjom za potrebe odbrane. Pri tom, nije u pitanju korisnost koju ta vrsta izdataka ima sa stanovišta odbrane zemlje, posebno zemalja koje vode miroljubivu politiku, kod kojih ta izdvajanja imaju isključivo odbrambeni karakter, već to šta uvećava, a šta ne uvećava obim reprodukcije.

U vezi s tim može se reći da svako povećanje dela nacionalnog dohotka koji se izdvaja za potrošnju pa i za potrošnju za potrebe odbrane smanjuje deo nacionalnog dohotka koji se izdvaja za akumulaciju, jer je nemoguće jedno povećavati a da se drugo ne smanji. Gledajući društvenu stranu, veliko izdvajanje za potrošnju za vojne potrebe kod zemalja koje vode agresivnu politiku može se odraziti, na određeni način, i na izvesne društvene pojave, jer raspolaganje takvim sredstvima stvara novu društvenu snagu kod koje se može razvijati težnja da udari pečat unutrašnjoj i spoljnoj politici određene zemlje. Snage koje raspolažu sredstvima vojne potrošnje, koje u tom slučaju možemo nazvati militarističkim krugovima, predstavljaju opasnost, jer mogu postati politička snaga, koja u određenom momentu može tražiti opravdanje svog postojanja izazivanjem i vo-

¹ Detaljnije o tome videti u knjizi: Nikolaj Voznesenski, *Ratna ekonomika SSSR u periodu otadžbinskog rata*, prevod s ruskog, »Kultura«, Beograd 1948, str. 26, 27 i 39.

² Detaljnije o tome videti: Radivoj Davidović, *Uvod u političku ekonomiju*, »Kultura«, Beograd 1953, str. 51.

đenjem rata. Drugim rečima, raspolaganje takvim sredstvima razvija kod njih želju da tu svoju moć kojom raspolazu iskoriste bez obzira na posledice.

Međutim, izdvajanja za potrošnju za potrebe odbrane, iako su u suštini neproduktivna, mogu imati i pozitivne, ekonomske efekte. S tim delom nacionalnog dohotka koji je izdvojen za zadovoljenje potreba odbrane, može se pozitivno uticati na takve društvene reprodukcije ubrzavajući dalji privredni razvoj. Na primer, potrošnjom za potrebe odbrane stvara se potreba za novom proizvodnjom. S obzirom na to da su oružane snage jedan od velikih potrošača društva, to mnoge kapitalističke zemlje u traženju izlaza iz kriza hiperprodukcije primenjuju vojnu potrošnju kao jednu od mera stabilizacije. Da bi ublažile potrese i na taj način rešile problem nedovoljne potrošnje, problem nezaposlenosti i sl., tj. da bi rešile krizu u ekonomskom razvoju savremenog kapitalizma, kapitalističke države primenjuju razne anticiklične mere regulisanjem neproizvodnog trošenja u koje, pored ostalog, spadaju veliki izdaci za armiju i ratnu proizvodnju. Međutim, treba napomenuti da bi smanjenje izdataka za naoružanje, tj. za ratnu »proizvodnju« omogućilo određenim zemljama podizanje stope investicija i s tim ubrzanje svog privrednog razvoja. Kad ne bi bilo izdataka za naoružanje i ratnu proizvodnju, onda bi mogao rad koji se sada troši za održavanje angažovanih ljudi u oružanim snagama i u ratnoj proizvodnji utrošiti proizvodno. Pored toga, deo zaposlenih u oružanim snagama i u ratnoj proizvodnji mogao bi se angažovati u proizvodnim delatnostima. Sve to govori da izdaci za ratnu proizvodnju ipak znače usporavanje tempa društvene reprodukcije.

Ali, uopšte gledajući, za povratno, pozitivno, dejstvo potrošnje za potrebe odbrane na privredu mogu se naći brojni primeri. Mnoga vojna naučno-tehnička dostignuća našla su primenu u privredi. Možemo reći da veći deo dostignuća i rezultata naučnoistraživačkog rada namenjen za vojne svrhe, posredno ili neposredno, ranije ili kasnije nalazi primenu u privredi. Takav je slučaj sa mnogim sintetičkim materijalima. Nedostatak prirodnih sirovina za proizvodnju za potrebe rata, uslovio je razvoj sintetičke proizvodnje, koja se može uspešno koristiti u mirnodopske svrhe. Mnogi patenti pronađeni za vojne potrebe, tj. sa ciljem da se upotrebe u vojne svrhe, uspešno se primenjuju u privredi. Razvoj aviona sa velikim brzinama, sa namenom za ratne svrhe, našao je primenu u razvoju civilnog vazduhoplovstva. Usavršavanje i razvoj radara sa prvenstvenom namenom za primenu u borbi sa neprijateljskim vazduhoplovima, našao

je primenu u organizovanju i uspostavljanju sigurnosti vazdušnog i drugih vrsta saobraćaja. Isto tako, razvitak nuklearne bombe omogućio je primenu nuklearne energije u privredne svrhe.

Pored opštih primera koje smo naveli, ukazaćemo na neke konkretne slučajeve u našoj zemlji iz kojih se vidi kako izdvajanja iz nacionalnog dohotka za potrebe narodne odbrane posredno ili neposredno utiču na privredu: jedan deo sredstava izdvojen za potrebe narodne odbrane vraća se društvenoj potrošnji kroz izgradnju puteva, mostova, železničkih pruga, stanova, skladišnog prostora, učešća u obavljanju poljoprivrednih radova, učešća u odbrani od elementarnih nepogoda i sl.; vraćanje sredstava izdvojenih za potrebe narodne odbrane u obliku poboljšanja kvalifikacione strukture stanovništva osposobljavanjem vojnika tokom služenja vojnog roka za poslove koje nastavljaju da obavljaju posle izlaska iz armije (telefonisti, kuvari, bolničari, vozači, itd.); organizacija narodne odbrane javlja se kao veliki potrošač finalnih proizvoda iz privrede čime se kroz potrošnju utiče na tok proizvodnje i reprodukcije.

Kad je u pitanju odbrana naše zemlje, možemo reći da društvo svesno izdvaja jedan deo nacionalnog dohotka za te potrebe. To izdvajanje ima svoje društveno i ekonomsko opravdanje. Ta opravdanost sastoji se u tome šta se tim izdvajanjima obezbeđuje naš socijalistički sistem i ukupnost njegovih društvenih vrednosti, tj. tim izdvojenim delom nacionalnog dohotka za narodnu odbranu obezbeđuje se slobodna upotreba preostalog dela nacionalnog dohotka. Osim toga, stvara se bezbednost i osećaj sigurnosti radnih ljudi, što ima pozitivan uticaj na produktivnost rada. Treba uzeti u obzir i to da se jedan deo naoružanja i vojne opreme prodaje inostranstvu čime se utiče na trgovinski i platni bilans.

Zbog toga se izdvajanje za potrebe narodne odbrane, na svim nivoima društva, mogu shvatiti i kalkulisati kao i svi ostali nužni troškovi. Uzimajući to u obzir možemo reći da sredstva izdvojena iz nacionalnog dohotka i utrošena za zadovoljenje potreba narodne odbrane imaju najveće društveno opravdanje i predstavljaju najekonomičnija ulaganja. Iako se ta sredstva ne vraćaju neposredno u tokove društvene reprodukcije, ona imaju značajno mesto u njoj i veliku društvenu opravdanost. Zbog toga možemo reći da ta potrošnja, preko jačanja narodne odbrane, ima indirektno pozitivne ekonomske i direktne društvene efekte.

Polazeći od činjenice da je u današnjim uslovima neophodno izdvajati sredstva za odbranu naše zemlje, jer bi svako drugo shvaćanje bilo utopističko i fatalno za očuvanje naše nezavisnosti i slo-

bodnog razvitka, možemo reći: ako bi se razvijala neka teorija koja bi dovodila u pitanje izdvajanje za narodnu odbranu, s obzirom na neprivredni karakter potrošnje za potrebe odbrane i njen isključivo ekonomski uticaj na reprodukciju, a u uslovima klasnih odnosa i postojećih protivurečnosti u društvu uopšte, takva teorija bila bi pogrešna, ne bi vodila ničemu i ne bi imala nikakav značaj.

7. Karakter sredstava namenjenih potrošnji za potrebe odbrane

U vezi s karakterom sredstava namenjenih potrošnji za potrebe odbrane, obično se diskusija vodi o tome da li ona imaju svojstva robe ili ne. O tome postoje različita shvatanja: po jednom, proizvodi namenjeni potrošnji za potrebe odbrane imaju karakter i sve osobine robe, a po drugom shvatanju, koje je mnogo rasprostranjenije, proizvodi namenjeni potrošnji za potrebe odbrane nemaju karakter robe.

Mišljenja smo da je ovo pitanje kompleksno, i da njegova detaljna razrada zahteva čiru teorijsku analizu koja bi prevazilazila potrebe i namenu ovoga rada. Ipak, polazeći od osnovnih postulata Marksove političke ekonomije, smatramo, da ovom prilikom treba, bar ukratko, reći sledeće:

1) naoružanje i vojna oprema, kao tipični, i najizrazitiji predstavnici sredstava namenjenih potrošnji za potrebe odbrane, razlikuju se od svih drugih roba. To nisu sredstva, koja su, kao druge vrste robe, namenjena za dalji proizvodni proces, a ni sredstva namenjena normalnoj neproizvodnoj potrošnji. Ti proizvodi ne dolaze na tržište kao robe, nemaju karakter i osobine robe, pa se mogu svrstati u oblik nerobne proizvodnje;

2) međutim, naoružanje i vojna oprema u međunarodnoj razmeni dobijaju svojstva i osobine slične svim ostalim robama. Zbog toga, naoružanje i vojna oprema namenjeni izvozu imaju osobine i karakter robe, pa se ta proizvodnja može svrstati u robnu proizvodnju, kao i proizvodnja bilo koje druge robe;

3) ostala potrošna dobra (odeća, obuća, hrana itd.) koja su namenjena potrošnji ljudi angažovanih u odbrani imaju specifičan karakter. Ta dobra (te proizvode) možemo uslovno nazvati robom, ili specifičnom robom, jer se po svom mestu u društvenoj reprodukciji mogu posebno obrađivati.

Mada teorijsko razmatranje proizvoda namenjenih potrošnji za potrebe odbrane ne smatramo beznačajnim, ipak ih u ovom radu nećemo detaljnije analizirati. Za nas je interesantna namenska strana sredstava namenjenih za vojnu potrošnju kao specifičnost njihove upotrebljivosti ili neke vrste njihove specifične upotrebne vrednosti. S obzirom na to da su potrebe narodne odbrane vrlo različite, moraju postojati i različite vrste materijalnih sredstava, kojima se te različite potrebe zadovoljavaju. Iz toga proizilazi da se materijalna sredstva kojima se zadovoljavaju potrebe narodne odbrane razlikuju od ostalih materijalnih sredstava potrošnje društva i po svojoj nameni.

U narodnoj odbrani uglavnom se postavlja zahtev zadovoljenja borbenih potreba i potreba za život. Na osnovu takve podele potreba i sva materijalna sredstva se dele na dve osnovne vrste: na borbeno materijalna sredstva i materijalna sredstva za život.

Borbena materijalna sredstva su namenjena za izvođenje borbenih dejstava. Tu spadaju sve vrste naoružanja, borbeno tehnička sredstva, eksplozivna sredstva, municija kao i oprema za korišćenje tih sredstava. S obzirom na svoju posebnu i specifičnu namenu i na to da su isključena iz tokova društvene reprodukcije u koju se i ne vraćaju, potrošnja borbenih materijalnih sredstava je isključena iz opšte društvene potrošnje. Za zadovoljenje potreba u borbenim materijalnim sredstvima i opremi posebno se organizuje njihova proizvodnja. Ta proizvodnja se ne može prepustiti stihiji već se mora dobro organizovati, s obzirom na: izuzetan značaj borbenih materijalnih sredstava; potrebe za sigurnošću i stalno obezbeđenje tim sredstvima; specijalno za to osposobljen stručni kadar; specijalizovanu tehničku dokumentaciju, specijalne alate, repromaterijal itd. Za organizovanje proizvodnje borbenih materijalnih sredstava mogu nam koristiti iskustva iz naše narodnooslobodilačke borbe, kao i iskustva iz oslobodilačkih borbi drugih naroda.

Pored ostalog obezbeđenje borbenim materijalnim sredstvima zahteva kontinuitet proizvodnje, raznovrsnost sredstava, kao i zadovoljenje teritorijalne (prostorne) komponente. Uzimajući sve to u obzir, čini se da proizvodnju borbenih materijalnih sredstava najuspešnije može obavljati vojna industrija, ili za to posebno izdvojene privredne organizacije. Bez obzira na koji način se organizovala proizvodnja borbenih materijalnih sredstava, važno je konstatovati da je osnovni izvor njihovog obezbeđenja sopstvena proizvodnja a da samo kao dopunski izvor mogu biti inostrana sredstva.

Sa stanovišta potrošnje borbena materijalna sredstva se dalje mogu podeliti na: *osnovna* (borbena) sredstva, čiji je vek trajanja ograničen tehničkim uslovima; i *potrošna* (borbena) sredstva, koja se troše jednokratnom upotrebom (municijska, eksploziv, bombe, rakete itd.).

Materijalna sredstva za život namenjena su za obezbeđenje uslova života ljudi u oružanim snagama. To su, u stvari, materijalna dobra koja se troše radi zadovoljenja životnih potreba pripadnika oružanih snaga (odeća, obuća, namirnice, lekovi itd.). Iz toga proizilazi da su materijalna sredstva za život ista ili slična po asortimanu i osobinama sredstvima kojima se zadovoljavaju životne potrebe stanovništva, kao i da su sastavni deo društvene reprodukcije i opšte društvene potrošnje. Jedina razlika može biti u prioritetu njihovog obezbeđenja za potrebe oružanih snaga, ili još šire, za potrebe odbrane. Zbog toga se oružane snage posebno ne bave proizvodnjom ovih materijalnih sredstava (sem izuzetno), jer to ne bi bilo društveno opravdano, već se snabdevanje vrši iz okvira društvene proizvodnje.

S obzirom na to da nema razlike između materijalnih sredstava za život pripadnika oružanih snaga, ili šire shvaćeno, za život ljudi angažovanih u odbrani i sredstava namenjenih obezbeđenju životnih potreba stanovništva uopšte, obezbeđenje rezervi ovih sredstava može se uspešno vršiti (i vrši se) integracijom društvenih rezervi.